

DVĚ ARCHEOLOGIE

Evžen Neustupný

Ten, kdo si přečetl nadpis článku, bude si možná myslet, že v něm půjde o vztah pravěké a historické archeologie. Mám však na mysli mnohem hlubší a logičtější dichotomii: archeologii akademickou a archeologii orientovanou na památky. Jak vysvětlím níže, slovem „památky“ označuji poněkud širší pojem než je obvyklé.

Archeologům, jejichž zkušenosti pramení v dřívějších desetiletích 20. století, je takové dělení do značné míry nepochopitelné. Po větší část toho století totiž archeologické instituce orientované na památky téměř neexistovaly a archeologii se rozuměla disciplína doslova akademická (u nás pěstovaná v Československé akademii věd). Zde se rozvíjel „základní výzkum“ a ostatní pracoviště se mohla občas na této činnosti podílet. Archeologů bylo ovšem stejně v takových institucích poměrně málo a jejich činnost byla, přes jejich veškerou snahu, zpravidla pomínutelná.

Je třeba říci, že v prvních dvou třetinách dvacátého století nebyla situace principiálně odlišná ani jinde v Evropě, jen místo Akademie věd tam prováděly akademický výzkum hlavně univerzity. Teprve v sedmdesátých a osmdesátých letech došlo v západní Evropě, ve Spojených státech a v Japonsku k obrovské změně: počet archeologů zcela neočekávaným tempem narostl. Kvalitativní struktura se příliš nezměnila, ale zastoupení jednotlivých typů pracovišť se změnilo radikálně: téměř celý přírůstek absorbovala pracoviště památkářského typu. Dnes právě taková pracoviště zaměstnávají v celosvětovém měřítku daleko největší počet archeologů.

Co způsobilo tyto změny? Jistě nejde jen o zbohatnutí některých států (ke kterému nepochybně došlo), protože v tom případě bychom očekávali, že peníze se rozdělí alespoň přibližně v proporcích pracovišť všech typů. To, že všechny, nebo téměř všechny, prostředky šly a jdou na archeologii památek, má jistě hlubší příčiny. Pokusím se stručně naznačit, jaké faktory mohou stát za tímto jevem, který tak výrazně formuje naši disciplínu jako celek.

Artefakty jako prostředky archeologie

Minulé artefakty a ekofakty, které s jejich produkcí a užitím souvisejí, jsou prostředky, jimiž se zabývá každá archeologie. Tyto prostředky mají ovšem dva různé aspekty. Jednak jsou to *prameny vědeckého poznání minulosti*, tedy něco (vzdáleně) obdobného pramenům historickým nebo „evidenci“ jiných věd. Tento aspekt je právě základem, na němž buduje akademická archeologie, když rekonstruuje nejrůznější *pravidelnosti* (uspořádání, zákonitosti) minulých společností a když líčí *události*, kterými prošly. Je to stále ideální cíl mnoha archeologů, a to dokonce i těch, kteří akademickou archeologii neprovozují, kteří ale prošli výchovou nějakého akademického centra (univerzity).

Druhým aspektem minulých artefaktů je, že jsou to jednoduše *produkty lidského světa*, které tento lidský svět kumulativně *vytvářejí* a diverzifikují, a ve značném množství - i když v „mrtvé“ formě - *přežívají* do pozdějších dob a stávají se *památkami*. Památky v tomto smyslu jsou artefakty podobné těm, které vytvářejí a konzumují i moderní lidé. Pro archeologa je zbytečné připomínat, že člověk vznikl tím, že stvořil artefakt, a současně s tím tento artefakt stvořil jeho. Lidé žili a žijí ve vzájemné symbióze a ovlivňování s artefakty, a pouze vytvářením artefaktů tvořili

a tvoří primárně svou společnost a myšlení. I moderní lidé žijí v artefaktovém světě, který se kumulativně rozrůstá, zasahuje stále dále, hlouběji a intenzivněji do lidského života; kromě toho, že artefakty odedávna rozšiřují lidské tělesné orgány, začínají v poslední době ve formě počítačů rozšiřovat i lidský mozek (zatím velmi elementárně).

Někteří lidé tento proces nechápu a volají po askezi a po pokorném návratu k „přírodě“, ale pochopitelně marně. Lidé se rostoucí konzumací artefaktů osvobozují a generují svoje lidství. To ovšem není téma z archeologie. Uvádím je zde proto, abych ukázal, jak blízké jsou lidem artefakty a jak přirozené a přímo nutné pro ně je uprostřed artefaktů žít, pokud chtějí zůstat lidmi.

Z tohoto hlediska je zajímavé uvést, že všechny minulé artefakty vždy lidé nepřijímali s nadšením. Lidé rozbíjeli pohanské památky, chovali se nevráživě nebo alespoň netečně k těm, které spojovali s nepřátelským etnikem apod. Je to proto, že komunikační role artefaktů zahrnuje také symbolizování skupinové identity. Teprve globalizace přináší ovzduší příznivé svou tolerancí k tomu, aby lidé ochotně přijímali jakékoliv minulé artefakty za vlastní.

Památky a veřejnost

Zmíněný druhý aspekt minulých artefaktů vytváří něco, co se v moderním světě nazývá památky, tj. artefakty připomínající minulost (jsou památkou na minulost). Minulost, související s památkami nelze ovšem chápat jako časově přesně určené období, do něhož se artefakty zařazují: je to prostá opozice současnosti, chronologicky zcela neurčitá. Skutečnost, že někteří laici dokážou památky „datovat“, s touto neurčitostí v podstatě nesouvisí.

Fenomén památek nabývá ve vyspělých zemích na významu, ale není to proto, že by památky poučovaly o konkrétním běhu dějin. Lidé, kteří masově navštěvují hrady, zámky a jiné podobné objekty (v mnoha zemích i objekty archeologické), kteří chodí do kostelů, galerií a muzeí, nečiní tak proto, aby se poučili o minulosti. Minulé stavby, předměty i historická umělecká díla jsou vesměs oceňovány jako specifické artefakty, které mají často formy nezvyklé v moderním světě a jsou proto všeobecně atraktivní. Jejich návštěvou dávají lidé najevo svoji orientaci na lidský artefaktový svět spíše než svou orientaci na přírodu a na minulost. Ačkoliv památky *mohou* veřejnost poučit o minulosti, není to zjevně jejich základní smysl, a všechny snahy vytvořit z nich *především* prostředek akademické poznávací činnosti neuspěly. To jsou důležité poznatky, které musíme respektovat při přemýšlení o současné archeologii.

Archeologické artefakty jsou mrtvé předměty současného světa a není v nich bezprostředně obsažena nějaká informace o minulosti. Lidé ovšem památky nějak interpretují, avšak k tomu jako model typicky používají svůj vlastní život, svou moderní skutečnost: jejich prostřednictvím se snaží památky „číst“. Takový model a jeho důsledky jsou ovšem z hlediska archeologie jako akademické disciplíny více než problematické, s vědeckou interpretací (vysvětlením) mají často málo společného. Pro nearcheology je naopak takový postup velmi atraktivní, protože s jeho pomocí si rozšiřují své obeznámení s lidským artefaktovým světem, a použití modelu současného světa přitom klade malé překážky jejich imaginaci. O potřebě takových imaginací svědčí ostatně také úspěch spisovatelů jako je Erich Däniken nebo C. W. Ceram a celá řada dalších: jestliže zaujali miliony čtenářů, nejedná se o nějaké jednoduché zabloudění ducha, kterému jako by podlehla „nevezdělaná“ část obyvatelstva mnoha vyspělých zemí světa: toho si archeologové už dávno měli všimnout.

Pojetí minulých artefaktů jako památek, předmětů současnosti, které pro současného člověka nejsou jen prostředkem poznání minulosti, vyvolává celou řadu následných problémů. Lidé si zřejmě památky mentálně osvojují, ale toto osvojování lze sotva nazvat poznáním, jaké by bylo

součástí akademického poznání minulosti; snad by zde bylo možno zvolit termín *chápaní památek*. Už jsem se zmínil o tom, že lidé interpretují minulé artefakty v termínech moderního světa tak, jak mu sami rozumějí. Jde zřejmě o něco jiného než je postmoderní teze, že právě takové chápaní je cílem archeologie. Zcela jasně deklaruji, že poznávání minulosti na základě archeologických pramenů (tedy na základě akademické vědy) je rovnocenným aspektem práce s minulými artefakty. Stejně tak je chápaní památek odlišné od památkářského úřadování na jejich základě. Jde o něco, co se zřejmě nepoddává snadno běžné systemizaci, ale takové chápaní bude nutno nějak teoreticky pojmut. Na tomto místě na problém jen poukazuji.

Druhá archeologie

Památky v uvedeném slova smyslu, tedy nikoliv minulé artefakty ve smyslu pramenů poznání, se staly základem druhé, památkové archeologie. Nebudu zde rozebírat teorii a metody tohoto způsobu archeologie, jen poznamenám, že zde platí leccos, co jsem uvedl v odstavcích o vztahu památek a veřejnosti. Zájem veřejnosti vyvolává potřebu zvláštního odvětví archeologie, i když je zřejmé, že obojí není totožné. Zůstává problémem, zda do tohoto proudu máme zařadit také Dänikena a Cerama; musíme si uvědomit, že Thora Heyerdala uznává jako archeologa i řada našich kolegů, ačkoliv se v mnohém od Dänikena neodlišuje.

V současné době má druhá, památková archeologie (v širším slova smyslu) čtyři základní disciplíny: ochranu památek, výzkum ohrožených lokalit, experimentální archeologii a populární literaturu. První dvě zpravidla každý uznává za archeologii, u třetí vznikají problémy, podobně jako u čtvrté. Jejich společným znakem je to, že všude zde se archeologické artefakty chápou převážně jako výtvořiny lidí a nikoliv jako archeologické prameny. Proto je například z hlediska ochrany památky zpravidla lhostejno, ze kterého období památka pochází a podobně experimentální archeologové nepovažují obvykle za důležité, zda napodobují neolitický nebo středověký dům.

Ochrana památek, pokud k ní připojíme i vyhledávání památek, které doposud nebyly známy nebo nebyly rozpoznány jako památky, je obor dostatečně vymezený. Ochranou památek, která je zčásti činností úřední, se někdy zabývají lidé, kteří nemají žádné nebo nepřilíš hluboké školení v akademické archeologii a často ani takovou archeologii nikdy neprovozovali; z hlediska toho, co jsme konstatovali, je to víceméně přirozené. V západní Evropě nikdo nezpochybňuje, že tito odborníci patří mezi archeology.

Výzkum ohrožených lokalit (nevhodně nazývaný „záchranný výzkum“) vypadá na první pohled podobně jako akademický „badatelský“ výzkum v terénu a skutečně často přináší cenné prameny. Někteří archeologové, kteří pracují v památkovém sektoru, významně přispívají k poznání minulosti. Vlastní podstatou „záchranného výzkumu“ je však hledání movitých i nemovitých artefaktů a ekofaktů (které mají podobný věcný charakter) jako takových. Zatímco akademický archeolog je specializován na určitý druh pramenů podle toho, jaké si klade vědecké otázky, památkový archeolog často oceňuje jakýkoliv výzkum. Nekope s úmyslem řešit nějaký vědecký problém a publikovat důsledky terénního výzkumu pro vědu; právě proto většina nálezů končí dlouhodobě nebo trvale ve skladištích, zatímco archeolog přechází na další lokalitu. Tato práce přináší archeologům uspokojení a dokáže zaujmout veřejnost.

Experimentální archeologie je činnost stará jen několik desetiletí. I zde je charakteristické, že se jí někdy věnují laici a vědecké otázky je často vůbec nezajímají. Hlavním zájmem je vytvořit nějaký nednešní artefakt a případně s ním prožít nějakou zkušenost. Ačkoliv někteří profesionální archeologové provádějí experimentální archeologii jako akademickou činnost, většinou je to doména neakademická; až do zcela nedávné doby se akademičtí archeologové dívali na experi-

menty téměř s opovržením, což je také pochopitelné (experimentální archeologie neodpovídala na otázky jejich paradigmat).

Populární literatura se dělí na dvě části: na pokusy vyložit akademickou archeologii „přístupným“ způsobem (takovou literaturu konzumuje jen velmi málo čtenářů) a na literaturu à la Däniken, kterou hltají milióny. Zřejmě podvědomě vyrostla početná skupina popularizátorů archeologie, kteří se neutíkají k výkladu akademických témat ani k fabulacím a fantasiím, kteří ale prostě popisují archeologické nálezy a postup jejich objevování (svého druhu „vytváření“ archeologických artefaktů); i tato literatura dosahuje značných nákladů. Jasně to dokazuje tezi, že veřejnost zajímají archeologické artefakty jakožto památky, nikoliv jako prameny poznání.

Některé problémy památkové archeologie

Základní problém naší nerozdělené disciplíny je v tom, že artefakty, které vyhledává památková archeologie výzkumem ohrožených lokalit, a které ochraňuje v rámci památkové péče, jsou současně archeologické prameny, jichž je konečně, vyčerpitelné množství. Protože většina výzkumů ohrožených lokalit patří do kategorie výzkumů destruktivních, ničí se v jejich průběhu větší část informace, obsažené v archeologických pramenech. Zůstává tedy paradoxem moderní doby, že dnes ničení většiny archeologických pramenů provádějí ve vyspělých zemích sami archeologové.

Ačkoliv někteří archeologové orientovaní na památky si ještě pamatují svoje studentská léta, kdy byli v úzkém kontaktu s akademickou archeologií, o archeologickou teorii a metodu (s výjimkou terénních praktik) nemají velký zájem. Někdy se o ní dokonce vyjadřují s despektem a opovržením. Akademičtí archeologové kontrují tím, že upozorňují (zejména) na nedostatečnost publikace „záchranných“ výzkumů a často také na nedostatečnost výzkumných metod. Oba postoje vyplývají z přesvědčení, že archeologie je jen jedna, a sice ta, kterou provádí archeolog, jenž vyslovuje úsudek.

Sporná stanoviska jsou ovšem formulována jen zřídka. Většinou se pracovníci v obou archeologiích o sebe příliš nezajímají. Existuje jasná *tendence po vytvoření dvou oddělených komunit*, jejichž příslušníci přestávají vzájemně komunikovat, protože si nemají co říci. Nejde ovšem vůbec o něco, co by snad bylo omezeno na naši archeologii (u nás jsou dokonce tyto postoje zatím poměrně málo vyvinuty), jde o jev charakteristický pro všechny archeologické komunity v zemích, které dosáhly určitého charakteru společnosti.

Závěry

V předcházejících odstavcích jsem se snažil velmi stručně poukázat na jeden ze základních problémů současné archeologie tím, že *jsem se pokusil popsat její stav*. Chtěl bych zdůraznit, že existenci obou archeologií považuji za nepochybnou skutečnost, nad kterou nemá smysl moralizovat. Lze zřejmě působit na odstraňování extrémů, ale nelze jednu z popsanych archeologií nahradit druhou. Oba póly archeologie mají ostatně i mnoho společného. Tak například postprocesuální archeologie staví v mnoha ohledech na podobném základě jako druhá (památková) archeologie.

Akademičtí archeologové nemají už v současné době šanci, aby znovu ovládli celou disciplínu. Musíme se smířit s tím, že mimo nás existuje ještě jedna archeologie, a že počtem archeologů, zájemců a ohlasem v široké veřejnosti nás daleko předčí. Akademická archeologie by se neměla

pokoušet s památkovou archeologií splynout, ale měla by ji respektovat a podporovat v jejím rámci zejména ty tendence, které omezují ničení archeologických pramenů.

Pokud je mi známo, zatím nevznikly snahy oddělit od sebe vzdělávání akademických a památkových archeologů. Zde je tedy doposud společná platforma, na níž se oba typy archeologů setkávají a je možno zde na ně působit. Je však třeba říci, že někteří studenti přicházejí už dnes na univerzitu s jasně vyhraněným zájmem jen jedním směrem.

Poděkování: Děkuji Pavlu Vařekovi a Jiřímu Neustupnému za kritické připomínky k časnější verzi tohoto článku.

Two archaeologies (Summary)

Archaeology is splitting into two disciplines: the traditional academic discipline of archaeology (considering artifacts as the archaeological record aimed at achieving knowledge of the past) and the other orientated towards artifacts as products of the social world to be simply understood. The second conception leads to the „national heritage“ approach (including rescue archaeology), to experimental archaeology and to the „unscientific“ archaeological literature for the general public. These two variants of archaeology tend to create separate archaeological communities. It does not seem realistic to reunite them.